

ORTA ÇAĞDA KIRIM VE ÇEVRESİNİN ÖNEMİ ÜZERİNE

Ayşegül ÖZTÜRK ÇİLİNGİR*

ÖZET

Karadeniz havzasının tarih boyunca pek çok millet açısından büyük öneme sahip olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Kırım, Eski Çağdan beri Karadeniz havzasının en stratejik yerlerinden birisidir. Havzanın siyasi, askerî, ticarî açılardan öneminden dolayı, Kimmerlerden Kırım Hanları'na kadar pek çok topluluk ve devlet burayı yurt tutmak istemiştir. Özellikle kolonileşme döneminde yörede kurulan alışveriş merkezleriyle birlikte Kırım'ın ticarî önemi de artmaya başlamıştır. Romalılar Karadeniz havzasına yayılmaya başladıklarında en önem verdikleri yerlerden birisi, Kırım ve çevresi olmuştur. Ardından Ceneviz ve Venedikliler bu bölgede ticaret merkezleri kurarak faaliyet göstermeye başlamışlardır ki Orta Çağ boyunca Kırım, bu iki Latin şehir devletinin çatışmalarına sahne olmuştur. Kırım'daki Türk varlığının yoğunluğu Kıpçakların bölgeyi yurt tutmasıyla yeniden artmıştır. Codex Cumanicus'un burada yazılmış olması, Kırım'da ticaret yapmak isteyen Latinlerin Kıpçakları göz ardı ederek bir şey yapamayacaklarının göstergesidir. Karadeniz'in kuzeyindeki düzlüklerin Arap coğrafyacıları tarafından XI. yüzyıldan itibaren Kıpçak Bozkırı diye anılmaya başlaması da bu gerçeğin tarihi bir vesikasıdır. XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Türkiye Selçukluları da Kırım ticaretiyle yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Kırım Hanlığı, Altın Orda Devleti'nin dağılmasından sonra bölgedeki Türk varlığının temsilcisi olmuştur. Bölgede Kefe, Suğdak, Kerç gibi şehirler ticarî bakımdan büyük önem kazanırken çeşitli uluslardan tüccarların varlığı sebebiyle Kırım ve çevresi çok kültürlü bir yapıya bürünmüştür.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Karadeniz, Kırım, Romalılar, Türkler.

ON THE IMPORTANCE OF THE CRIMEA AND AROUNDS IN THE MIDDLE AGE

ABSTRACT

It has been known that the Black Sea Basin had got very important for a lot of nation throughout the history. In this connection Crimea one of the most strategic place of the Black Sea Basin from Ancient Ages. A lot of community and state from Cimmerians to Crimean Khans had wanted to settled in the basin due to the political, military and commercial impotence of the basin. When the Romans began to expand on the Black Sea Basin they given a lot of importance to Crimea and arounds. Subsequently Genoese and Venice had established trade centers in the region. and started to their activities, so as Crimea has been a witness to the conflict of these two Latin city-states. When the Kipchaks settled in Crimea population of the Turk had risen there again. Codex Cumanicus had written there and this has been a sign that the Latins who wants to do business in Crimea has to consider the Kipchaks in there. One of the historical document of this reality is that Arabian geographers had referred to steppes of North Black Sea as Kipchak Steppe since XIth century. From first quarter of XIIIth century Anatolian Seljuqs had started to interested at Crimean trade too. After the fall of Golden Horde Crimean Khanate has been represented the Turks in the region. While the cities such as Kefe, Suğdak, Kerç were gaining commercial importance, Crimea and arounds had transformed into a multicultural structure.

Keywords: Middle Age, Black Sea, Crimea, Romans, Turks.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 05.11.2019; Yayıma Kabul Tarihi: 21.11.2019

Bu makale, 3-5 Mayıs 2018 tarihleri arasında V. Genç Tarihçiler Çalıştayı'nda sunulan fakat yayınlanmayan bildirinin gözden geçirilmiş şeklidir.

* Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, SAMSUN,

ORCID: 0000-0002-7266-8873, E-posta: aysegulozturkcilingir@gmail.com

Giriş

Karadeniz'in kuzeyi, Eski Çağdan itibaren çeşitli topluluklara yurt olmuştur. Bunlardan bazılarının orada bulunduğu dair çok az bilgi yer alırken bir kısmının bölgeye yerleşmesiyle birlikte tarihçilerin ilgisi Kırım'a yönelmiştir. Kimmerlerin yöreye yerleşmesi bu bakımdan çok önemlidir. Zira MÖ. II. bin yılın başlarından MÖ. VIII. yüzyıla kadar, merkezi Kırım olmak üzere, Karadeniz'in kuzeyinde, Avrasya bozkırlarında ve Kafkasya'da yaşamış olan Kimmerler sayesinde tarihçiler Kırım'dan sıkça bahseder olmuştur. Onların buralardaki kalıcı etkisi, bölgeye isimlerini bırakmalarıyla sonuçlanmıştır. Eski Çağdaki Kerç Boğazı, *Bosporus Kimmerius (Kimmer Boğazı)* adını almış, Kırım'da *Kimmerikum, Kimmeris, Kimmerike* gibi adlarla Grek kolonileri kurulmuştur. Bu adlandırmalar Kimmerlerin bir zamanlar bölgeye hâkim olduklarını ispat etmektedir. Nitekim *Kırım* adının da Kimmer'den türediği rivayet edilmektedir (Tarhan 2002: 912; Herodotos 2007: 299).

Kimmerlerin ardından Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda varlığını sürdüren kavimler arasında İskitler ve Sarmatlar önemli bir yere sahip olmuşlardır. Her iki kavim de Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda hâkimiyet sağladıktan ve Kırım başta olmak üzere, Güney Karadeniz sahillerine yöneldikten sonra yerleşik kültür merkezlerine doğru da harekete geçmişlerdir (Durmuş 2009: 12). İskitler, MÖ. IV. yüzyılda doğudan gelen ve Hazar çevresiyle Don Nehri civarlarında oturan Sarmatların taarruzlarıyla büyük bir sarsıntı yaşamışlardır. İskitlerin son zamanlarında sayıca kalabalık olan bu kavim, Türkistan'ın kuzey taraflarında da etkili olmuşlardır. Böylece Kırım çevresi, belki de IV. yüzyılın başlarına kadar onların hâkimiyetinde kalmıştır (Gömeç 2009: 1016).

Koloniciler ise, MÖ. VI. yüzyıldan itibaren bölgede ticaret merkezleri açmaya çalışmışlardır. Bu amaçla onlar, yeni yerler kurmak yerine, İskitlerin Kırım ve çevresinde kurmuş oldukları ticaret merkezlerine yerleşmişlerdir. Berezan, Olbia, Histria, Phanagoria gibi şehirler buna örnektir. Bununla birlikte koloniciler Kırım'ın bozkır kesiminde etkili olamamışlardır. İskit kimliği ise burada varlığını uzun bir süre daha korumuştur (Telliöğlü 2016: 3-4). Kırım Karadeniz'in güneyi ile de bağlantılıdır. Kırım'da kurulan eski Yunan kolonisi Kersonesos'da Trabzon'dan gelen koloniciler ikamet etmişlerdir (Fallmerayer 2011: 5).

Kırım Attila zamanında Avrupa Hunlarının sınırlarına katılmıştır. Onların dağılmasından sonra ise Bulgarlara yurt olmuştur (Gömeç 2009: 1019-1020). Batı Hunları Kırım'ı elde ettikleri zaman, orada Suğdak adı ile kurulan şehrin, Orta Asya'dan gelen Soğdlarla ilgisinin olduğu ve Kırım ile Türkistan ve Çin arasında ticarî bağlantıların olduğu tespit edilmiştir (Kurat 1992: 204).

Batı Gök Türkleri zamanında Kırım üzerine çeşitli akınlar yapılmıştır. Kırım'da Doğu Roma'ya ait Kerç Kalesi 576 yılında Batı Gök Türk Devleti tarafından ele geçirilmiştir. Böylece Gök Türkler, batı yönünde en geniş sınırlarına ulaşmışlar (Kafesoğlu 2005: 104) ve Karadeniz'in kuzeyindeki Kırım'a kadar olan yerler Gök Türk hâkimiyetine geçmiştir (Taşağıl 2018: 227). Gök Türkler 581'de Kersonesos surları önünde de gözükmüşler ancak 590'da Kırım'ı terk etmişlerdir (Grousset 1980: 97). Batı Gök Türk hâkimiyetinin sonlanmasını takiben, Hazarlar müstakil bir devlet olarak ortaya çıkmışlardır. Hazar Kağanlığı 630'lardan sonra Doğu Avrupa'da önemli bir siyasî güç olmuş ve Doğu Roma İmparatorluğu ile irtibata geçmiştir. Karadeniz'in kuzeyi, Kafkaslar'ın Karadeniz sahilleri, Kuban nehri ve Kırım'ın Hazarların eline geçmesiyle Doğu Roma-Hazar ilişkileri sıklaşmıştır (Kurat 1992: 30, 32). Hazarlar Doğu Avrupa'nın ilk modern devlet yapısını kurmuşlardır. Ancak iç çekişmeler, Peçenek saldırıları ve batıdan gelen Slav baskıları gibi

sebeplerle XI. yüzyılın başlarında güçlerini kaybetmişlerdir. Bununla birlikte Hazar ve Karadeniz çevresinde kalıcı izler bırakmışlardır. Nitekim Kırım'ın etnik teşekkülünde Hazarların etkisi büyük bir rol oynamıştır (Gömeç 2009: 1020-1021). İslâm orduları Hazar direnişi sebebiyle bölgeye ulaşamadığı için Kırım ve çevresinde İslâmiyet'in yayılması da gecikmiştir. İdil'de X. yüzyılda bir İslâm topluluğu oluşmasına rağmen aynı tür gelişme Kırım'da olmamıştır. Kırım'ın İslâmiyet'e dâhil olması, Selçuklu Türklerinin bölgeye yaptıkları akınlar sonucunda gerçekleşmiştir. Hazarların ardından Peçenekler 860 yılından sonra Macarlardan Kıpçak bozkırını alarak bölgeye yayılmışlardır (Tellioglu 2016: 5-6). Onlar Hazarlar ve Oğuzların baskılarına maruz kaldıklarından İdil'in batısına göç etmek zorunda kalmışlardır (Gömeç 2009: 1022). Peçenekler Kıpçak Bozkırları ile birlikte Kırım'ı da ele geçirmişler ancak şehirlere girmemişlerdir. Ticaret merkezleri doğu Roma'nın elinde kalmıştır. Peçeneklerle Doğu Roma arasında ticaret anlaşmaları yapılmıştır. Deşt-i Kıpçak, XI. yüzyılın ortalarından sonra Kıpçakların eline geçince, Kırım'da Kıpçakların yurdu olmuş ve buralarda Doğu Roma etkisi giderek azalmıştır (Kurat 1992: 204). X. yüzyıldan itibaren Kersonesos'un düşüşe geçmesi, Rus limanı Tmutorokan'ın da XI. yüzyılda ortadan kalkmasıyla, Suğdak ön plana çıkmıştır. Suğdak XI. yüzyıla kadar Doğu Roma'ya vergi ödemiştir ve burada Kıpçak Türkleri yaşamıştır. Kırım kolonileri üzerinde Doğu Roma hâkimiyeti zayıflamaya başlayınca Suğdak, Güney Rusya bozkırlarında yaşayan Kıpçaklara vergi ödemiştir. O yüzden Kıpçaklar, Ruslar ile yapılan ticarete kullanılan yolların açık tutulmasına büyük önem vermişlerdir. Bölgenin başlıca ihraç ürünleri ise kürk ve köledir (Peacock 2007: 69). Böylece Kıpçak Hanlığı Suğdak, Azak, Kefe gibi Kırım'ın çevresindeki şehirleri egemenliğine dâhil etmiştir (Ömerî 2014: 122).

Orta Çağda Kırım Çevresindeki Bazı Önemli Şehirler: Kerç, Azak, Suğdak ve Kefe

Stratejik önemi bakımından pek çok topluluğun elde tutmaya çalıştığı Kırım, Karadeniz Havzası'nın önemli bir ticaret merkezidir. Orta Çağ boyunca Güney Karadeniz liman kentleriyle ve Azak Denizi'ne kıyısı olan kentlerle güçlü bir ticarî bağlantısı olmuştur. Azak Denizi eski kitaplarda *Buhayratü Manîtiş* diye kaydedilmiştir (Géographie D'Aboulféda 1860: 64, 217, 389).¹ Kırım Yarımadası ile Azak Denizi arasında da bazı şehirler mevcuttur. Bunlardan birisi küçük bir şehir olan Kerç'dir. Bu şehir Kırım'a daha yakın olup, halkını Kıpçaklar oluşturmuştur (Géographie D'Aboulféda 1860: 217). Kerç, Azak'a giden gemilerin geçtiği bir noktada kurulmuş bir şehirdir (Bıjškyan 1998: 175). Bu denize kıyısı olan Azak şehri ise Don Nehrinin Azak Denizi'ne döküldüğü yerde düz bir arazi üzerinde kurulmuştur ve ticaretle uğraşanların ziyaret ettiği bir liman özelliğini taşımıştır (Géographie D'Aboulféda 1860: 33, 64). Cenevizliler ve onlardan başka çeşitli milletlerden tacirler buraya gelmişlerdir (Battûta 2004: 468). Cenevizliler zamanında Azak Denizi kıyısında on iki kale inşa edilmiştir (Bıjškyan 1998: 168, 170). Burada yetiştirilen atların şöhreti sayesinde at ticareti önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Geniş ve verimli Deşt-i Kıpçak sahası, Türklere yük hayvanı yetiştirmelerinde avantaj sağlamıştır (Battûta 2004: 466, 469). Ceneviz ve Venediklilerin bölgeden temin ettikleri balık diğer bir önemli ticaret kalemidir (Schiltberger 1995:118).

Suğdak ve Kefe XIII. yüzyılda Kırım Yarımadası'nın en meşhur şehirleri haline gelmiştir (Géographie D'Aboulféda 1860: 200, 215). Aynı zamanda birer liman şehirleri olan bu yerler Orta Çağ boyunca önemlerini korumuşlardır. Deşt-i Kıpçak'ın denize ulaştığı

¹ Ramazan Şeşen tarafından *Pontus Gölü* şeklinde tercüme edilmiştir. Arapça orijinal metinde ise بحيرة مانيطش şeklinde yazılmıştır. Bk. *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası* 2017: 192.

verde olan Suğdak limanında Türkler ve Türk hâkimiyeti altında olan Rumlar yaşamıştır (Battûta 2004: 20, 498). Ayrıca burada yaşayan Ermeniler de vardır. Onlar, Ani şehri tahrip edildikten sonra bu taraflara göç edip, yerleşmişlerdir (Bijişkyan 1998: 185). Suğdak, Kırım'ın Güney Karadeniz ile bağlantısını sağlayan şehirlerden biridir. Bu bağlantı, Sinop vasıtasıyla sağlanmıştır. Nitekim İbn Battûta da, Sinop'tan Kırım'a bir Rum gemisiyle ulaşmıştır (Battûta 2004: 462). Çünkü Sinop ile Suğdak arasındaki mesafe kısadır (Ömerî 2014: 163). Aynı zamanda Suğdak, İstanbul Boğazi'na gitmek isteyenlerin hareket noktası olmuştur. Şehirde farklı ırktan ve dinden insanlar yaşamış olmakla birlikte idare Hıristiyanların elindedir. Diğer şehirlerin aksine Suğdak taşlık bir dağın eteğinde kurulmuştur ve Kırım Denizi² kıyısındadır (Géographie D'Aboulféda 1860: 215). Türkiye sahilinden de tacirler Suğdak'a gelmişler ve buradan daha kuzeye doğru gitmişlerdir. Keten ve pamuklu eşyalar, ipek mendiller ve baharat, ticaretini yaptıkları ürünlerdendir. Rus topraklarından ve kuzey ülkelerinden Türkiye'ye gitmek isteyenler ise çeşitli türden değerli kürkler getirmişlerdir (Rubruk 2001: 28). Kıpçaklar, limana gelen gemiler vasıtasıyla ihtiyaç duydukları ürünleri satın alırken karşılığı olarak cariyeler, esirler, hayvan kürkleri, sincap derisi ve memleketlerinde bulunan başka eşyaları satmışlardır. Moğollar Suğdak'ı ele geçirince, halk çeşitli yerlere kaçmak, sığınmak zorunda kalmıştır. Bu yerlerden birisi, Selçuklu hâkimiyetindeki Anadolu'dur. Bir kısım Kıpçaklar ise Rus topraklarına sığınmıştır. Ruslar ile Kıpçaklar arasında Moğollara karşı askerî ittifak kurulmuştur. 1223 yılında Rus topraklarına yönelen Moğol ordusuna karşı harekete geçmişlerdir. Meydana gelen çarpışmada Kıpçak hanı Kotan Han (Kafalı 1970: 59) büyük bir yenilgiye uğrarken, büyük bir dehşet saçan Moğollar, galip çıkmışlardır. Bu savaş sonucunda Rus ileri gelen tüccar ve zenginleri, denizyolunu kullanarak İslâm memleketlerine gitmişlerdir. Moğolların Deşt-i Kıpçak'a girmesi yolların ıssız hâle gelmesine, tüccarın azalmasına, önemli ticaret ürünleri olan her türlü kürk, samur ve sincap derisinin yok olmasına neden olmuştur (İbnü'l-Esîr 1989:341-344). 1229-1242 yılları arasında süren Batı Seferi'nde Kıpçak Hanlığı ve Kırım'ı işgal eden (Kafalı 1970: 60) Moğollar yüzünden Kıpçakların Kırım'daki hâkimiyeti büyük darbe almıştır. Moğollar geldiğinde Kıpçaklardan sahile kaçanlar olduğu gibi (Rubruk 2001: 31) kalanların bir kısmı esir edilmiş, bazıları da Moğol hâkimiyetine girmek zorunda kalmışlardır (Carpini 2000: 114).

Moğolların bölgeye yöneldiği dönemde Kırım, Türkiye Selçuklularının ilgi alanına girmiş bir yerdi. Devletin en güçlü çağlarını yaşadığı bir zamanda, Kırım'da, Türkiye Selçukluları vasıtasıyla Türk hâkimiyeti sağlanmıştır. Sultan Alaeddin Keykubad, Moğol istilası ile Suğdak şehrinin perişan olması, kendi tebaası Rumların bu büyük ticaret limanına yerleşmeye çalışmaları ve yağmaya girişmeleri üzerine denizaşırı sefere çıkma kararını vermiştir (Turan 2004: 379). Ayrıca, Selçukluların bölgeye girişi, bir tacirin mallarının gasp edilmesi sonucu Türkiye Selçuklu Sultanından yardım istemesi üzerine olmuştur. Böylece Sultan Alaeddin Keykubad (1219-1236) Emir Hüsameddin Çoban komutasında orduyu 1227³ (Heyd 2000: 329; Turan 2004: 381) yılında Suğdak seferine çıkmakla görevlendirmiştir. Böylece Kıpçak, Rus ve Soğdluların yol açtığı karışıklıklar giderilmiştir ve zarara uğrayan tüccarın zararı karşılanmıştır. Alaeddin Keykubad döneminde başka birçok yerde olduğu gibi Deşt-i Kıpçak'ta da egemenlik tesis edilmiştir. Ayrıca bu dönemde Selçuklular, Suğdak'ta İslâmiyet'in yerleşmesi için girişimlerde

² Kırım Denizi'nden kasıt Karadeniz'dir. Bk. *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası* 2017: 191.

³ Yakubovski, seferin 1221 veya 1222 yıllarından birinde yapıldığını ileri sürmüştür. Bk. Yakubovski 1954: 212.

bulunmuşlar, cami inşasına girişmişlerdir (İbn Bibi 1996: 315-345, 453). Hüsameddin Çoban Suğdak'ta koloniciler de bırakmıştır. Onlar Kırım'ın her yerine dağılmış, Anadolu Türk lehçesini buralarda yaşatmışlardır (Gordlevskiy 2015: 66). Bundan otuz altı yıl sonra, 1263 yılında ise, İslâmiyet'i yaymak amacıyla çoğu Çepnilerden olduğu düşünülen Türkmenler Kırım'da iskân edilmişlerdir (Togan 1981: 268). Bu durum XIV.-XV. yüzyıl seyahatnamelerine de yansımıştır. Müslümanlar kendilerine ait mabetlerde (Schiltberger 1995: 119) ezan ve Kur'an-ı Kerim okumuşlardır (Battûta 2004: 463-464). Ayrıca Selçuklu seferlerinin başka bir neticesi olarak, Ahiliğin Kırım'a kadar yayıldığı düşünülmüştür (Gordlevskiy 2015: 177). Nitekim İbn Battûta, Azak'ta nüfuz sahibi bir kişi olan Bıçakçı Ahı'dan bahseder (Battûta 2004: 468). Böylece Türkiye Selçukluları zamanında Kırım ve çevresindeki Türk hâkimiyeti farklı bir boyut kazanmıştır. Selçukluların Suğdak hâkimiyetinin ne kadar sürdüğü tespit edilememiş olmakla birlikte, 1239'da Moğolların ikinci kez gelişine kadar sürdüğü tahmin edilmiştir. Bununla birlikte bu denizaşırı Suğdak seferi Selçukluların Sinop'un fethinin üzerinden kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen, Türk donanmasının Kırım sahillerine sefer düzenleyebilecek güce ulaştığını göstermesi bakımından dikkate değerdir (Turan 2004: 380). Ayrıca, bu gelişmeler Selçuklu Türklerinin Kırım vasıtasıyla Kıpçak ve Ruslarla ticarî münasebetlerde bulunmaları bakımından önemli gelişmelerdir (Bedirhan 2012: 42).

İzzeddin Keykavus dönemi Kırım'da idarî karışıklıkların yaşandığı bir dönem olmuştur (Aksarayî 2000: 27-57). Altın Orda ve Memlûk Devletleri Anadolu Türklerinin Moğollara karşı nefretlerini bildikleri için Türkiye'de Moğollarla mücadelenin sembolü olan İzzeddin Keykavus'tan yana olmuşlardır. Altın Orda Devleti'nin Türkiye Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus'un Doğu Roma tarafından 1262'de hapsedildiği Enez Kalesi'nden kurtarılması, hangi tarafta olduğunu gösterir niteliktedir. Berke, İzzeddin Keykavus'u kurtarmış ve onu çok iyi ağırlamıştır. Suğdak ve Sulhad (ikisi de Kırım'da) vilayetlerini ona ikta olarak vermiştir (İbn Bibi II 1996: 162; Aksarayî 2000: 57). Sultan İzzeddin Keykavus, 1279 yılında ölünceye kadar, Kırım sahilinde, oğullarıyla birlikte rahat bir yaşam sürmüştür (Aksarayî 2000: 57, 104-105; Turan 2004: 515-522; Kazvînî 2015: 120). XIV. yüzyıl başlarına ait bir Ceneviz vesikasında ise, Kefe'de Sultana ait bir sarayın bulunduğunu kaydedilmiştir (Turan 2004: 518).

Kefe, Suğdak'tan sonra Kırım'ın diğer önemli bir şehridir. Eski Çağdaki bolluğuna binaen, Grekler tarafından *buğday ambarı* diye anılmıştır (Bijışkyan 1998: 184). Kefe Karadeniz'in kuzeyi ile güneyini birbirine bağlayan olma özelliğini XIII. yüzyılda da korumuştur. Trabzon vasıtasıyla Karadeniz'in karşılıklı iki kıyısı arasında seyahat edenler için avantaj sunmuştur (Géographie D'Aboulféda 1860: 33, 215). Düzlük bir arazi üzerinde inşa edilen şehrin kuzeydoğusunda Deşt-i Kıpçak vardır (Géographie D'Aboulféda 1860: 215). Bir XV. yüzyıl kaynağına göre, Kefe'yi çevreleyen iki tane sur vardır. Surlardan birinin içinde Cenevizli tacirler, Rumlar ve Ermenilere ait toplam altı bin ev vardır. Dışta kalan diğer surda ise Katolik, Ortodoks Rum, Ermeni ve Suriyeli farklı mezheplerden insanların oturduğu on bir bin ev vardır. Ayrıca Kefe'de Katolik, Ortodoks ve Ermenilere ait olmak üzere üç adet piskoposluk vardır. Yahudileri ise iki ayrı grup temsil etmektedir ve her ikisinin de kendilerine ait sinagogları vardır. Surların dışında dört bin hane daha yaşamaktadır. Bunların yanı sıra deniz kenarında dört şehir daha Kefe'ye bağlıdır (Schiltberger 1995: 118-119). Ancak bu şehirlerin hangileri olduğu belirtilmemiştir. Aynı zamanda Kefe limanı düzenli olmasıyla, çok sayıda yük ve savaş gemisini barındırabilecek genişliğe sahip olmasıyla dünyanın en ünlü limanlarından birisi olarak değerlendirilmiştir (Battûta 2004: 464). Kefe, orayı ziyaret edenlerde *muhteşem bir şehir* olduğu izlenimini bırakmıştır. Çok kültürlü bu şehirde altı farklı dinden insanlar bir arada yaşamaktadır

(Schiltberger 1995: 211). Kefe ile bağlantısı olan bir diğer şehir, Anadolu sahil şeridindeki Ceneviz kolonilerinden birisi olan Samsun (Simisso)'dur. Samsun, Karadeniz'in kuzeyiyle özellikle de Kefe ile ticarî irtibatı sağlayan bir merkez olması sebebiyle önemlidir. 1290'da Cenevizli Symon Bragatad d'Arenzano isimli bir Cenevizli tacirle iki Müslüman tüccar arasında imzalanan kontrattan anlaşıldığı kadarıyla Kefe'den kalkan bir gemi beş günde Samsun'a ulaşabilmiştir (Tellioğlu 2012: 144).

Doğu Roma İmparatorluğu, Karadeniz tarafından gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı başkenti Konstantinopolis'i korumak için Kırım'daki Kersonesos şehrini tahkim etmiştir (King 2008: 86). Ayrıca Kuzey ve Güney Asya ürünlerini çeşitli yollardan temin etmişlerdir. Bu ticarî yollardan birini, Asya'nın ortasından başlayıp, Hazar Denizi'nin kuzey kıyılarını izleyerek, gerek Azak Denizi'nde, gerek Kırım'daki Doğu Roma'nın ileri karakol olarak kurduğu, Bosporus ve Kersonesos noktalarında sona eren yol teşkil etmiştir (Heyd II 2000: 13). Bununla birlikte Karadeniz'in kuzeyinde yapılan ticarî faaliyetlere dâhil olmuş ve bölgedeki halkları vergiye bağlamıştır. Orta Çağ Karadeniz ticaretinde Ceneviz ve Venedik üstünlüğü başladığında ise Doğu Roma, ticarî haklarını bu iki Latin şehir devletine devretmiştir. Doğu Roma'nın siyasî etkisinin zayıflamasına rağmen dinî etkisi varlığını korumuştur. Gerek Anadolu kıyılarında gerekse Kersonesos'ta Ortodoks tacir ve denizciler var olmuşlardır (King 2008: 86-87). Bölgenin stratejik önemi Romalıların bölgedeki etkinliğinin azaldığı zamanlarda da sürmüştür. Ceneviz Devlet Arşivi'ndeki *Diversorum Filze* belgeleri, XIV.-XV. yüzyılda Cenevizlilerin bölgedeki faaliyetlerini anlatmakla birlikte, onların Romalılar ve Trabzon Rumları ile olan ilişkilerinin boyutlarını da anlatmaktadır. Seksen yedi doküman Kefe'deki Ceneviz merkezi *Gazaria*'dan bahsederken, beş doküman Suğdak'tan bahseder. Bu belgelerden Venedik ile Ceneviz'in Karadeniz'de hâkimiyet kurma mücadeleleri de takip edilebilir. Ayrıca Kefe'de yaşanan kıtlık dönemleri ve Kırım'da vebanın yayılması sonucunda meydana gelen gelişmeler hakkında da bilgi sahibi olabiliriz. Orta Çağ'ın en önemli ticarî emtialarından ikisi olan hububat ve köle ticaretlerini Ceneviz ekseninden takip edebiliriz. Ayrıca, Kefe'nin Hıristiyanlık açısından dinî statüsünün yükseltilmesi talebine de rastlarız. Bu belgeler, Karadeniz'de, dolayısıyla Kırım Yarımadasındaki İtalyan faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler içermektedirler (Karpov 1995: 33-41). Kırım ve çevresindeki Türkleri yakından ilgilendiren bir diğer gelişme Cenevizlilerin ve Venediklilerin bölgeye koloniler kurmaya başlamalarıdır. Hem Karadeniz hem de Azak Denizi'ndeki limanlar onlar için büyük önem taşımıştır (Tellioğlu 2016: 6). Cenevizliler ve Venedikliler bölgeye ulaştıklarında, buradaki Türk nüfusun yoğunluğunu görmüş ve onlarla iyi geçinmenin yollarını aramışlardır. Cenevizliler, Doğu Roma İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kurarak Karadeniz Havzası'na açılmış ve 1201'de Kefe'de ilk kolonilerini kurmuşlardır. Ancak 1204'te Haçlılar Doğu Roma İmparatorluğu'na el koyunca Venedik, Cenevizlileri saf dışı bırakarak Karadeniz ticaretini tekeline almayı başarmıştır. İstanbul'daki Haçlı hâkimiyeti sona erdiğinde, Cenevizliler tekrar Karadeniz Havzası'na yayılmaya başlamışlardır. 13 Mart 1261'de imzalanan Nymphion (Nymfe, Nif, Kemalpaşa) Antlaşmasına göre Cenevizliler Venedik'e karşı Doğu Roma'ya silahlı yardımda bulunacaklar, karşılık olarak da imparatorluk arazisinde vergi ve gümrük muafiyetine sahip olmak şartıyla, Cenevizlilere kendilerine ait pazar yerleri tahsis edilecektir. Bu gelişmenin bir neticesi olarak Cenevizliler, 1269'da Kırım'da koloni kurmuşlardır. Ancak elde edilen imtiyazlara rağmen Kırım'ın nüfusunun büyük kısmını oluşturan Türklerle iyi geçinmeleri gerekirdi. Bu arayışın bir neticesi olarak Kırım'da 1303'te Codex Cumanicus adı verilen Latince-Kıpçak Türkçesi sözlük ortaya çıkmıştır. Böylece Cenevizli tacirler Kırım'ın yerlilerinin dilini öğrenmek suretiyle bölgede ticarî menfaatlerini koruyabileceklerini anlamışlardır (Tellioğlu 2016: 6-7).

Cenevizlilerin Komnenoslarla temasa geçmesi, 1261'den sonra olmuştur. 1261'den sonra Venedik ve Ceneviz İstanbul merkezli olarak Karadeniz Havzasına yayılırken birbirinin sahasına girmemeye çalışmışlardır. Venedikliler Girit, İstanbul ve Tana üzerinden doğuyla ticaret yaparken Cenevizliler de Galata üzerinden Kefe'yle ilişkilerini yoğunlaştırmışlardır. 1296'da başlayan temaslar neticesinde 1307'de Moğollardan alınan izinle kurulan Ceneviz kolonisinin gelişmeye başlaması, Kefe'nin hemen güneyinde bulunan Trabzon'la bağlantının artmasını sağlamıştır (Tellioglu 2009: 79-80, 82). Komnenosların Venedikliler ve Cenevizliler ile ilişkileri önemlidir. Orada yerleşmeye başladıkları sırada bu iki millet daima mücadele etmişlerdir. Ancak, Venediklilerin Tana'sına karşılık Kefe çok daha önceden kurulmuş ve Ceneviz, Venedik'ten daha önce İmparator Alexis'le ticaret anlaşması yapmıştır. Venedikliler ise Trabzon'da ilk kez 1319 yılında, benzer ticaret haklarını elde etmişlerdir (Fallmerayer 2011: 293-294). XIV. yüzyıl kaynağına göre, Trabzon Kıpçak topraklarına gitmek isteyen gemicilerin yelken açtığı bir liman olmuştur (Ömerî 2014: 163). Kırım, Altın Orda döneminde önemini koruyan bir yerdir. Batu ve Sertak dönemlerinde, Rus topraklarından Kırım'a tuz almak için gelenler, vergiye tâbi tutulmuşlardır (Rubruk 2001: 31). Altın Orda hanlarından Berke Müslüman olunca (Müverrih Vardan 2017: 121), Deşt-i Kıpçak, *Deşt-i Bereke* olarak da anılmaya başlanmıştır (İbn Arabşah 2012: 131, 136). Timur 1395 yılında Altın Orda hükümdarı Tohtamış Han ile yaptığı savaşı kazanarak, Deşt-i Kıpçak'a hâkim olmuştur. Savaşın ardından Timur, Azak Denizi'ne ve Kırım'a kadar ilerlemiştir (Nizamüddin Şâmî 1987: 206; İbn Arabşah 2012: 140-142). Timur'un 1395'te Azak şehrini tahrip etmesi sonucunda Azak'taki ticarî faaliyet Kefe'ye kaymıştır. Kefe'de Cenevizlilerin idaresinde, Karadeniz'den ve Akdeniz'den tacirler ve ticaret emtiası ile Kırım'da, Deşt-i Kıpçak, Moskova Rusyası, İdil Boyu, Kafkas sahilleri ve daha uzaklardan gelen her türlü eşya, esirler ve özellikle balık ticareti gelişmiştir. Kefe'nin statüsü Altın Orda Hanları tarafından tanınan belli şartlara bağlı olmakla beraber, Cenevizliler burayı muhkem bir kale haline getirmişlerdir (Kurat 1992: 206). Öyle ki, Cenevizliler Kefe'yi iki yüz sene işgal etmişler ve meşhur limanlar, kiliseler inşa etmişlerdir (Bijışkyan 1998: 183-184).

Altın Orda Hanlarının güçleri azalınca, Kefe'deki Cenevizliler Kırım'daki siyasî gelişmelerde de etkili olmaya başlamışlardır. Cenevizlilerin Karadeniz'deki hâkimiyetleri, İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından zaptından sonra giderek azalmakla beraber, Kefe ve diğer Ceneviz kolonilerinin 1475'te Karadeniz'in kuzeyinin Osmanlı hâkimiyetine geçişine kadar sürmüştür. Kefe'nin Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçmesinden çok önce Karadeniz'in kuzeyinde, bir zamanlar muazzam bir devlet olan Altın Orda, artık iyice zayıflamıştır. Özellikle Timur'un darbeleri altında askerî ve ekonomik gücünü kaybetmiş olan Altın Orda Devleti'nin parçalanmaya başladığı bu dönemlerde, yeni hanlıklar da kurulmaya başlanmıştır. Bunlardan biri Kırım Hanlığı'dır. Böylece XV. yüzyılın ortalarından itibaren Karadeniz'in kuzeyindeki geniş Kıpçak bozkırları ve Azak Denizi çevresinde yeni bir siyasî yapılanma başlamıştır (Kurat 1992: 206-207; İnalçık I 2009: 331-332). Karadeniz'in kuzeyindeki Türk devletleri arasında Kırım Hanlığı tarihinin önemi ayrıca büyüktür. Bu devlet Altın Orda kalıntısı diğer Türk devletleri ve zümrelerinden en büyüğü ve devamlısı ve en son olarak Ruslar tarafından ortadan kaldırılanıdır. Diğer yandan Kırım Hanlığı birçok bakımdan Altın Orda'nın devamı niteliğinde olup, eski Türk ve Moğol teşkilât ve etnik özelliklerini de yaşatmıştır. Nihayet bu Türk Hanlığı, Osmanlı Devleti'nin himayesinde olması ve Türkiye'ye coğrafi yakınlığı sebebiyle, İdil boyundaki Türk kavimlerine nispetle Osmanlı-Türk tesirine daha fazla maruz kalmıştır. Kırım Hanlığı'nın dayanak noktası Kırım Yarımadası olmakla beraber, Azak Denizi çevresinden Tuna boylarına, Aşağı Don'dan Özü Nehri'ne kadar uzanan ve *Kıpçak Bozkırı* olarak adlandırılan geniş stepler de hanlık sahasına girmiştir (Kurat 1992: 203).

Sonuç

Sonuç itibariyle, tarihî mekânların her birinin kendine has nitelikleri vardır. Kırım, büyük ticarî öneme sahip bir yarımadadır. Eski Çağ toplulukları ve devletleri için olduğu gibi, Orta Çağ boyunca da stratejik bir yer olmuştur. Uluslararası ticaret yapan tacirler için dönemin vazgeçilmezleri denebilecek özelliğe sahip ticarî emtialar, Kırım limanlarında pazarlanmıştır. Haliyle bu durum, farklı kültürlere mensup milletlerin bir araya gelmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca ticarî faaliyetlerin hangi seviyede olduğu, devletlerin de bir meselesi olmuştur ve bu yüzden devletlerarası ilişkilerin seyrinin belirlenmesi açısından, ticaret politikaları önemli hale gelmiştir. Genel olarak Orta Çağ Karadeniz ticaretinde belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkan Ceneviz ve Venedik, Kırım ve çevresinde geniş ticarî faaliyetlerde bulunmuşlardır. XIII. yüzyılda Türkiye Selçuklularının da bölgeye giriş yapmasıyla, Kırım'daki Türk hâkimiyeti yeni bir boyut kazanmıştır. Bu yeni dönemin en önemli özelliklerinden birisi, İslâmiyet'in bu topraklara da tanıtılmış olmasıdır. Farklı türden kaynaklardan edinilen bilgiler sonucunda, Kırım'ın Orta Çağda kültürel çeşitliliğe sahip bir yer olduğu anlaşılmıştır. Bu kozmopolit yapı, Moğol istilası sürecinde olduğu gibi zarar görse de, niteliğini kaybetmemiştir. Ancak ilk olarak İstanbul'un fethinden sonra, ikinci olarak Kırım'ın 1475'te Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra, ticarete bazı kısıtlamalar yapılmıştır. Bu gelişmelerin neticesinde ise Kırım'daki ticarî faaliyetler azalmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

- AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud-i (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. (çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BEDİRHAN, Yaşar (2012). "Anadolu Ticaretinin Gelişmesi Bağlamında Selçukluların Kırım/Suğdak Politikası". *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*. V/6: 39-50.
- BIJIŞKYAN, Per. Minas (1998). *Pontos Tarihi*. (çev. Hrand D. Andreasyan). İstanbul: Çiviyazıları.
- CARPINI, Johann de Plano (2000). *Moğol Tarihi ve Seyahatname (1245-1247)*. (çev. Ergin Ayan). Trabzon: Derya Kitabevi.
- DURMUŞ, İlhami (2009). "Tuna Nehri Çevresinde İskitler ve Sarmatlar". *Gazi Türkiyat*. 4: 11-19.
- Ebü'l-Fidâ Coğrafyası* (2017). (çev. Ramazan Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- FALLMERAYER, Jakob Philipp (2011). *Trabzon İmparatorluğu'nun Tarihi*. (çev. Ahmet Cevat Eren). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ebu'l-Fidâ (1840). *Géographie D'Aboulféda*. (nşr. Par M. Reinaud). Paris.
- GORDLEVSKIY, Vladimir Aleksandroviç (2015). *Küçük Asya'da Selçuklular*. (çev. Abdülkadir İnan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÖMEÇ, Saadettin (2009). "Kırım Bölgesinde İlk Türkleşme Faaliyetleri". *Turkish Studies*. IV/3: 1013-1023.
- GROUSSET, René (1980). *Bozkır İmparatorluğu*. (çev. M. Reşat Uzmen). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Herodotos (2007). *Tarih*. (çev. Müntekim Ökmen). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- HEYD, W. (2000). *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*. (çev. Enver Ziya Karal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn Arabşah (2012). *Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*. (çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbn Battutâ - Ebû Abdullah Muhammed Tancî (2004). *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*. (çev. A. Said Aykut). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Bibi, el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi (1996). *El-Evamirü'l-Ala'ie fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name) I-II*. (çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbnü'l-Esîr (1989). *El-Kâmil fi't-tarih XII*. (çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İNALCIK, Halil (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I (1300-1600)*. (çev. Halil Berktaş). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- KAFALI, Mustafa (1970). "Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-Orda), Gök-Orda Hanlıkları". *Tarih Dergisi*. 24: 59-68.
- KAFESOĞLU, İbrahim (2005). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KARPOV, S. P. (1995). "New Documents on the Relations Between the Latins and the Local Populations in the Black Sea Area (1392-1462)". *Dumbarton Oaks Papers, Symposium on Byzantium and the Italians, XIIIth-XVth Centuries*. 49: 33-41.
- KAZVÎNÎ, Hamdullâh Müstevfî-i (2015). *Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*. (ed. Erkan Göksu). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- KING, Charles (2008). *Karadeniz*. (çev. Zülal Kılıç). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- KURAT, Akdes Nimet (1992). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavim ve Devletleri*. Ankara: Murat Kitabevi Yayınları.
- Müverrih Vardan (2017). *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*. (çev. Hrant D. Andreasyan). İstanbul: Post.
- Nizamüddin Şâmî (1987). *Zafernâme*. (çev. Necati Lugal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖMERÎ, Şihabeddin b. Fazlullah (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-epsâr)*. (çev. Ramazan Şeşen). İstanbul: Selenge Yayınları.
- PEACOCK, Andrew C. S. (2007). "Black Sea Trade and the Islamic World Down to the Mongol Period". *The Black Sea: Past, Present and the Future, Proceedings of the International, Interdisciplinary Conference Istanbul (14-16 October 2004)*. (ed. Gül den Er kut-Stephen Mitchell). British Institute at Ankara and The Faculty of Architecture, Istanbul Technical University: 65-72.
- RUBRUK, Wilhelm von (2001). *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*. (çev. Ergin Ayan). İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- SCHILTBERGER, Johannes (1995). *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*. (çev. Turgut Akpınar). İstanbul: İletişim Yayınları.

- TARHAN, M. Taner (2002). "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler", *Türkler*. I: 904-921.
- TAŞAĞIL, Ahmet (2018). *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TELLİOĞLU, İbrahim (2009). *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*. Trabzon: Serander Yayınları.
- TELLİOĞLU, İbrahim (2012). *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*. Samsun: İlkadım Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü.
- TELLİOĞLU, İbrahim (2016). "Kırım'daki Türk Varlığının Tarihî Gelişimi". *The Journal of Academic Social Science Studies*. 51: 1-14.
- TOGAN, A. Zeki Velîdi (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TURAN, Osman (2004). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- YAKUBOVSKİ, A. (1954). "İbn-i Bibi'nin, XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Suğdak, Plovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi". (çev. İsmail Kaynak). *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. XII/1-2: 207-226.